

УДК 341.96

Н. В. Мезенцова,
асистент кафедри правового регулювання економіки
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

**ДО ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО
ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІЖНАРОДНОЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ СПІВРОБІТНИЦТВА
У СФЕРІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ АВАРІЇ НА ЧАЕС**

Дана стаття присвячена питанням теоретичного та нормативно-правового визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності та міжнародної економічної діяльності на прикладі співробітництва у сфері подолання наслідків аварії на ЧАЕС. Проаналізовано поняття зовнішньоекономічної діяльності у його співвідношенні із поняттям міжнародної економічної діяльності. Розглянуто критерії, що дозволяють розмежувати вказані сфери економічної взаємодії. У статті наведено специфічні ознаки зовнішньоекономічних відносин. Автором проаналізовано відмінності між теоретичним змістом та нормативно-правовим закріпленням понять, що є предметом дослідження даної статті.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, міжнародна економічна діяльність, зовнішньоекономічні відносини, Чорнобильська катастрофа, співробітництво у сфері подолання наслідків аварії на ЧАЕС, господарська діяльність.

Данная статья посвящена вопросам теоретического и нормативно-правового определения понятий внешнеэкономической деятельности и международной экономической деятельности на примере сотрудничества в сфере преодоления последствий Чернобыльской катастрофы. Проанализировано понятие внешнеэкономической деятельности в его соотношении с понятием международной экономической деятельности. Рассмотрены критерии, которые позволяют разграничить указанные сферы экономического взаимодействия. В статье приведены специфические признаки внешнеэкономических отношений. Автором проанализированы различия между теоретическим содержанием и нормативно-правовым закреплением понятий, которые являются предметом исследования данной статьи.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, международная экономическая деятельность, внешнеэкономические отношения,

Чернобыльская катастрофа, сотрудничество в сфере преодоления последствий Чернобыльской катастрофы, хозяйственная деятельность.

This article is devoted to the questions of theoretical and legal definition of foreign economic activity and international economic activity on the sample of cooperation in the sphere of overcoming consequences of Chernobyl disaster. The definition of foreign economic activity compared to the definition of international economic activity is analyzed. The criteria that allow distinguishing mentioned above spheres of economic cooperation are considered. The article describes specific features of foreign economic relations. The author analyzed differences between theoretical content and legal definition of the question subject to this article.

Key words: foreign economic activity, international economic activity, foreign economic relations, Chernobyl disaster, cooperation in the sphere of overcoming consequences of Chernobyl disaster, economic activity.

Реалії сучасного економічного життя свідчать про неможливість автономного функціонування економік окремих держав світу та її господарюючих суб'єктів. Важливою передумовою реалізації економічного потенціалу будь-якої держави, а також найголовнішою гарантією її національної безпеки стає активна участь цієї держави у міжнародному економічному співробітництві на основі належного дотримання принципів і норм міжнародного права, всебічного розвитку передусім міждержавних торговельних зв'язків та взаємопроникнення економік [1, с. 14—15]. Об'єктивна необхідність упровадження означеної взаємодії полягає не лише у здобутті переваг для національної економіки та її господарюючих суб'єктів, але і за певних умов є гарантією отримання різноманітних форм допомоги від держав-партнерів та міжнародних організацій.

Трагічні події, що відбуваються у світі, такі як аварія на ЧАЕС, стають надзвичайною проблемою для світової спільноти в цілому, тому потребують координації зусиль держав світу та інших міжнародних публічних суб'єктів для подолання її наслідків, при цьому пам'ятаючи про заходи, що вживаються на національному рівні. Наслідки такої техногенної катастрофи, незважаючи на достатньо значний проміжок часу, що минув з її дати, відчуються до нині та становлять загрозу для теперішнього та майбутніх поколінь, що вимагає продовження співробітництва у даній сфері з метою розв'язання екологічних проблем, соціально-економічних тощо.

Автор у пропонованій статті має на меті дослідити поняття міжнародної економічної діяльності та зовнішньоекономічної діяльності через призму співробітництва у сфері подолання наслідків аварії на ЧАЕС, що здійснюється на публічному та приватному рівнях та відповідно вийти на критерії, що розмежовують міжнародну економічну та зовнішньоекономічну діяльність, а також навести характерні риси зовнішньоекономічних відносин.

Теоретичний зміст понять міжнародна економічна діяльність та зовнішньоекономічна діяльність є предметом дослідження економічних та правових дисциплін. Поміж науковців, що досліджували у своїх працях різні аспекти міжнародної економічної діяльності та зовнішньоекономічної діяльності, необхідно відзначити Г. Шварценберга, П. Верлорен Ван Темаата, П. Піконе, П. Вейль, В. Леві, П. Фішера, В. Фікентшера, Карро та Жююяра, В. Ф. Опришка, В. С. Новицького, І. М. Носаченка, Ю. Г. Козака, А. В. Омельченка та ін.

На відміну від наведених вище достатньо досліджених в Україні та закордоном понять, Чорнобильська проблематика становить собою значну прогалину у вітчизняній юридичній науці. Так, її представники, за роки, що минули після Чорнобильської аварії, майже не досліджували стан, ефективність та перспективи розвитку відповідного законодавства. Практично юристами не захищались ані кандидатські, ані докторські дисертації з чорнобильської проблематики [2, с. 6].

Щодо теоретичного визначення понять міжнародної економічної діяльності та зовнішньоекономічної діяльності аналіз юридичної літератури з даного питання свідчить про наявність принаймні двох основних концепцій зовнішньоекономічної діяльності та відповідно зовнішньоекономічних відносин відносно їхнього співвідношення з поняттями міжнародної економічної діяльності та міжнародних економічних відносин. Походження такої диференціації пояснюється тим, що правовій доктрині відомі концепції міжнародного економічного права, що є протилежними за своєю суттю, що в свою чергу зумовлює неоднозначні підходи щодо предметної приналежності зовнішньоекономічних відносин, що пов'язано зі звуженням чи розширенням предмету міжнародного економічного права.

У науковій думці сформувалися дві основні концепції міжнародного економічного права. Прихильниками першої концепції

виступають британський юрист Г. Шварценберг, нідерландський юрист П. Верлорен Ван Темаат, італійський юрист П. Піконе, французький юрист П. Вейль, американський юрист В. Леві, які розглядають міжнародне економічне право як галузь міжнародного публічного права, при цьому виключаючи його внутрішнє регулювання. Відповідно до другої концепції, прихильниками якої виступають німецькі юристи П. Фішер та В. Фікентшер, міжнародне економічне право розглядають як систему, що включає не лише норми міжнародного публічного права, але і міжнародного приватного права і національні норми. [3, с. 15—16]. Наведені вище концепції розглядають міжнародне економічне право у широкому розумінні та вузькому розумінні.

Відмінності між наведеними концепціями полягають у таких основних критеріях, як суб'єктний склад та правове регулювання. Концепція міжнародного економічного права «розширеного характеру» передбачає включення до суб'єктів права усіх учасників міжнародних економічних відносин, тобто традиційних суб'єктів міжнародного права та приватних господарюючих суб'єктів, та відповідно правове регулювання як нормами міжнародного права, так і нормами національного права. Концепція міжнародного економічного права «обмеженого характеру» до суб'єктів відносить лише держав та міжнародні організації, що зумовлює відповідне правове регулювання нормами міжнародного права [4, с. 35]. Юристи Карро та Жююяр розглядають міжнародне економічне право у вузькому та широкому розумінні, що є своєрідним синтезом двох основних протидіючих концепцій. Міжнародне економічне право включається до системи міжнародного права, сфера реального та потенційного впливу котрого характеризується об'єктом регулювання, колом осіб, поведінка котрих регулюється чи може бути врегульована нормами міжнародного права, колом питань, простором, що охоплюється чи може бути охопленим, часом, протягом якого діють або можуть діяти норми [5, с. 100—101]. Відповідно, суб'єктами міжнародного права є держави та міжнародні організації, правовим регулюванням виступають норми міжнародного права, сферою, що охоплюється правовим регулюванням є питання міждержавного значення, тобто глобальні питання загальнодержавного розвитку, що виходять за рамки конкретно визначеної держави на відміну від норм національного права, що мають на меті врегулювання національних, внутрішньодержавних питань.

Автор дотримується концепції міжнародного економічного права «обмеженого характеру», оскільки включення до предмету правового регулювання галузі міжнародного економічного права відносин приватноправового характеру нівелює сутність поділу правових систем на міжнародну та національну, включення до суб'єктного складу міжнародних економічних відносин господарюючих суб'єктів різної державної приналежності з приводу провадження економічної діяльності робить предмет правового регулювання міжнародного економічного права надто широким. Традиційний поділ права на міжнародне та національне повинен знаходити своє відображення і при регулюванні економічної діяльності, що виходить за рамки однієї держави. Так відносини, що виникають між традиційними суб'єктами міжнародного права (державами та міжнародними організаціями) з приводу вирішення глобальних економічних завдань, становлять предмет міжнародного економічного права, а відносини, що виникають з приводу економічної діяльності між господарюючими суб'єктами різної державної приналежності, при якій має місце перетин митного кордону, відносяться до предмету правового регулювання галузі національного права, зокрема господарського права.

Поняттям міжнародної економічної діяльності охоплюються взаємовідносини, переважно між державами та міжнародними організаціями, що мають на меті вирішення глобальних економічних завдань. Поміж таких завдань, що на сьогоднішній день стоять перед світовою спільнотою, є подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Взагалі питання міжнародного співробітництва у цій сфері не стали предметом дослідження наших учених з міжнародного права [6, с. 22]. Співробітництво у сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи у своєму розвитку налічує кілька етапів — починаючи з трагічної дати катастрофи, коли наша держава перебувала у складі СРСР, та закінчуючи сьогоднішнім днем. По суб'єктному складу необхідно зазначити як держав, так і міжнародних організацій, зокрема на першому етапі (1986—1989 рр.) міжнародне співробітництво у справах Чорнобилю здійснювалося виключно під егідою МАГАТЕ. Аналіз та узагальнення практики міжнародного співробітництва з Чорнобильської проблеми дозволяє визначити такі його головні механізми: взаємодія на державному рівні з провідними міжнародними організаціями та фондами (ООН, КЕС, МАГАТЕ, ЮНЕСКО, Фонд Сасакави та ін.), співробітництво на двосторонній основі на

підставі міжурядових угод та меморандумів, участь у міжнародних проектах за конкретними програмами, залучення фінансових коштів міжнародних і національних фінансових інститутів інших країн, таких як Світовий банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд «Know-how» уряду Великобританії, а також фірм та організацій, які мають досвід та технології для надання Україні допомоги у справі обмеження наслідків Чорнобильської катастрофи [7].

Зовнішньоекономічна діяльність — це економічні зв'язки між господарюючими суб'єктами різної державної приналежності, що в процесі здійснення передбачають перетин митного кордону держави, проте не всі науковці дотримуються такого погляду. Наприклад, В.Є. Новицький зазначає, що синонімом міжнародної економічної діяльності є термін зовнішньоекономічної діяльності, який певною мірою є анахронічним, а також таким, що абсолютизує певну функціональну обмеженість своїх суб'єктів [8, с. 22—23]. Далі автор наводить визначення міжнародної економічної діяльності, якою є цілісна система господарських зв'язків між національними економіками різних країн, належних до них або утворених ними суб'єктами господарського життя, а також міжнародними організаціями, яка має характерні лише для себе взаємозв'язки, закономірності, та реалізує ті специфічні інтереси, які пов'язані з використанням переваг міжнародного співробітництва, поділу праці та факторного розміщення [9, с. 24—25]. І. М. Носаченко вважає, що зовнішньоекономічну діяльність можна визначити як таку форму господарювання, що виходить за межі національних кордонів і пов'язана із залученням вітчизняної економіки до економічних відносин з іншими країнами [10, с. 8—9]. Із наведених визначень зрозумілим є те, що в науковій літературі, особливо економічного спрямування, відсутнє чітке розмежування між зовнішньоекономічною та міжнародною економічною діяльністю. Спостерігається виокремлення одного з понять у якості родового, а інше поняття використовується в якості видового відносно іншого — наприклад, міжнародна економічна діяльність як родове поняття, відповідно зовнішньоекономічне поняття видове відносно першого.

Під час провадження зовнішньоекономічної діяльності виникають відносини різної галузевої приналежності, що свідчить про комплексний характер правового утворення права зовнішньоекономічної діяльності. Право зовнішньоекономічної діяльності

входить до системи господарського права, при цьому виступає його комплексною підгалуззю та підгалуззю господарського законодавства [11, с. 82—83].

Зовнішньоекономічна діяльність, що має на меті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, здійснюється на рівні господарюючих суб'єктів країн, що здійснюють співробітництво у вказаній сфері відповідно до домовленостей на міжнародному публічному рівні. Так, наприклад, державне спеціалізоване підприємство «Чорнобильська АЕС» відповідно до своїх статутних цілей здійснює участь у проектах, що пов'язані з об'єктом «Укриття». Не менш важливою формою здійснення зовнішньоекономічної діяльності з метою подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є залучення інвестицій у зони, що постраждали внаслідок аварії. Прикладом цього є спеціальна економічна зона «Славутич», що функціонує на період до 01 січня 2020 року, статус якої визначено Законом України «Про спеціальну економічну зону «Славутич» від 03.06.1999 року № 721- XIV.

Нормативне закріплення зовнішньоекономічної діяльності знало значних змін від 24 серпня 1991р., коли постановою Верховної Ради Української СРС Україна була проголошена незалежною демократичною державою, що ознаменувало новий етап розвитку української державності — самостійності України та побудови міжнародних економічних відносин і відповідно зовнішньоекономічних відносин. Законодавством з питань зовнішньоекономічної діяльності, прийнятим у незалежній Україні, було скасовано державну монополія на зовнішньоекономічну діяльність, що дозволило господарюючим суб'єктам України інтегруватися у світову економіку та співпрацювати з іноземними контрагентами на принципах рівності та взаємної вигоди. Крім того, характерним є посилення правового впливу на відносини, що складаються у сфері зовнішньоекономічної діяльності, про що свідчить динаміка розвитку законодавства України, в якому в період незалежного розвитку України неухильно збільшувалась кількість норм, що ними регламентується процес зовнішньоекономічної діяльності [12, с. 90—91].

Чинне законодавство України поняття зовнішньоекономічної діяльності наводить у Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року (Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377) та Господарському кодексі

України від 16.01.2003 р. (Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144). Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «зовнішньоекономічна діяльність — це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами» [13]. Господарський кодекс України наводить дещо відмінне визначення, зазначаючи, що зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою [14]. Визначення зовнішньоекономічної діяльності відповідно до Господарського кодексу України на відміну від Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» є більш повним, оскільки містить вказівку на те, що така діяльність є господарською (власне це одна із кваліфікуючих ознак зовнішньоекономічної діяльності поруч із такою кваліфікуючою ознакою, як її суб'єктний склад та потребує перетину митного кордону майном та/або робочою силою. Нормативне визначення зовнішньоекономічної діяльності за законодавством України є відмінним від теоретичних визначень зовнішньоекономічної діяльності. Показовим є факт, що нормативне визначення зовнішньоекономічної діяльності (зокрема Господарський кодекс) виключають участь держави у таких відносинах, обмежуючи суб'єктний склад лише господарюючими суб'єктами. Це свідчить про те, що законодавство України однозначно розглядає зовнішньоекономічну діяльність виключно як економічну діяльність приватноправового характеру, що потребує перетину митного кордону. У нормативному підході відсутнє ототожнення зовнішньоекономічної діяльності і міжнародної економічної діяльності. Однак, поза увагою Господарського кодексу України лишається участь держави у приватноправових зовнішньоекономічних відносинах у якості суб'єкта приватного права.

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, практично відсутнє. Взагалі ця катастрофа стала поштовхом до формування, так званого, чорнобильського ядерного законодавства України. Загалом за період з 1990 р.

по даний час нормативно-правова база з питань Чорнобильської катастрофи містить понад 800 документів, які покликані регулювати різні аспекти функціонування державних органів, життєдіяльності громадян України у зв'язку з Чорнобильською катастрофою [15, с. 7]. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, практично відсутнє. Так, Господарський кодекс України містить ряд положень, що стосуються спеціальних режимів господарювання, Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27.02.1991 року № 791а-ХІІ містить норми щодо певних особливостей господарської діяльності у відповідних зонах.

Зовнішньоекономічна діяльність має господарський характер. За своєю галузевою приналежністю зовнішньоекономічні правовідносини є господарсько-правовими. За Господарським кодексом України сферу господарських правовідносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини [16]. Власне нормативне визначення зовнішньоекономічних відносин відсутнє.

Автор вважає, що доцільним є розглядати зовнішньоекономічні відносини у світлі двох основних категорій — економічної та юридичної/правової. Зовнішньоекономічні відносини, як економічна категорія, визначаються як форми економічного співробітництва між державами та господарюючими суб'єктами різних країн світу, що потребує перетину митного кордону, зокрема такий погляд притаманний переважно науковцям, що досліджують економічний аспект зовнішньоекономічної діяльності. При дослідженні зовнішньоекономічних відносин як юридичної/правової категорії до уваги береться предметна приналежність таких правовідносин, суб'єктний склад, характер тощо. Такі правовідносини складають частину предмета господарського права та відповідають усім ознакам господарських правовідносин.

Зовнішньоекономічні правовідносини складаються у сфері зовнішньоекономічної діяльності як складової частини економіки. До специфічних ознак зовнішньоекономічних відносин належать:

- особлива сфера, у якій виникають правовідносини, — галузь економіки — зовнішньоекономічна діяльність;
- за своїм змістом такі відносини є економічними;

— специфічний характер таких відносин — господарський характер;

— спеціальний суб'єктний склад;

— наявність спеціальної правосуб'єктності у суб'єктів право-відносин. Учасники зовнішньоекономічних відносин мають право вступати у правовідносини за умов, визначених законодавством. Такими умовами є факт державної реєстрації суб'єктів господарювання, а для провадження окремих видів зовнішньоекономічної діяльності її суб'єкти повинні виконати ряд нормативно закріплених вимог;

— правове регулювання може здійснюватися як актами національного законодавства, так і нормативно-правовими актами країни контрагента або третьої країни.

Сучасна наукова думка оперує поняттями зовнішньоекономічної та міжнародної економічної діяльності на означення економічної діяльності, що виходить за рамки однієї країни. Між вказаними поняттями існує відмінність, що в свою чергу зумовлює принципову відмінність таких понять, як зовнішньоекономічні відносини та міжнародні економічні відносини. Відсутність єдиних підходів серед науковців пояснюється наявністю протилежних концепцій міжнародного економічного права (що значно ускладнює процес розмежування різновиду господарської діяльності та міжнародної економічної діяльності як предметів правового регулювання), узагальненню економічних та правових підходів. При аналізі зовнішньоекономічної діяльності як правової категорії слід акцентувати увагу на її господарському приватно-правовому характері. Зовнішньоекономічні відносини за своєю правовою природою є неоднорідними, що пояснюється комплексністю права зовнішньоекономічної діяльності. Підсумовуючи вище наведене, необхідно зазначити, що існує потреба у чіткому розмежуванні понять міжнародна економічна діяльність та зовнішньоекономічна діяльність, а також у запровадженні таких термінів, як зовнішньоекономічні відносини та відносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Література

1. Міжнародне економічне право: Підручник / В. Опришко, А. Коста, К. Квінтано та ін.; За наук. ред. В. Опришка. — К.: КНЕУ, 2006. — 496 с.

2. *Опришко В. Ф.* Правові Чорнобильські проблеми // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць / відп. ред. В. Ф. Опришко. — 2009. № 9. — 304 с.
3. Міжнародне економічне право: Підручник / В. Опришко, А. Коста, К. Квінтано та ін.; За наук. ред. В. Опришка. — К.: КНЕУ, 2006. — 496 с.
4. *Шумилов В. М.* Международное экономическое право в эпоху глобализации. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 272 с.
5. *Черниченко С. В.* Теория международного права: В 2-х т. Том 1: Современные теоретические проблемы. — М.: Издательство «НИМП», 1999. — 336 с.
6. *Опришко В. Ф.* Правові Чорнобильські проблеми // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць / Відп. ред. В. Ф. Опришко. — 2009. — № 9. — 304 с.
7. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/chornobyul/20_year/03.13.pdf
8. *Новицький В. Є.* Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. — К.: КНЕУ, 2003. — 948 с.
9. *Новицький В. Є.* Вказана праця. — 948 с.
10. *Носаченко І. М.* Зовнішньоекономічні аспекти ринкової економіки: Навч. посібник. — Львів: Світ, 2000. — 112 с.
11. *Омельченко А. В.* Роль законодавства про зовнішньоекономічну діяльність в державному управлінні економікою України. Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства і держави: Монографія / За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. — К.: КНЕУ, 2006. — С. 82—83.
12. *Омельченко А. В.* Форми та методи державного управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні (теоретичні аспекти) // Правове регулювання економіки. — 2008. — № 8. — с. 89—98.
13. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»// Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.
14. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.
15. *Опришко В. Ф.* Правові Чорнобильські проблеми // Правове регулювання економіки: зб. наук. праць / Відп. ред. В. Ф. Опришко. — 2009. — № 9. — 304 с.
16. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.

Стаття надійшла до редакції 04.06.10